

NÉPOKTATÁSUNK A VEGYES-HÁZBELI KIRÁLYOK KORÁBAN.

II.

Bemutatván az iskolák igazgatását, arra a kérdésre kívánunk megfelelni: *kik foglalkoztak* tanítással és mily műveltségük volt? Megkülönböztetjük a választott vagy kinevezett *tanítót, iskolamestert* (latinul: rector scholae, ludirector, scholaris, scholasticus; németül: Schulmeister), azután a szükséghez képest alkalmazott *segéd-tanítókat* (latinul: collaborator, collega, praceptor, paedotriba, locatus, hypodidascalos; németül: Schulgeselle, Scholar, Scholer, Schuler), kik a plébános felügyelete mellett teljesítették kötelességüket. Néha *synergus, paedagogus, secretarius* (Schreib lehrer), *praefectus* néven is említik a tanítót; az ABC tanítókat *stampuales*-eknek is nevezték. Magyarul egészen a 17. századig legkedveltebb és legszebb neve vala az *iskolamester*, mely a középkori czéhrendszer idejéből maradt fenn, a mikor a tanítók is együtt czéhet képviseltek. Ez azonban nem megszegyenítő, ha meggondoljuk, hogy a költőket is oly rendszerbe szorították, s az egyetemi tanárt is *mester* névvel illették.

A *mester* név ez időben *kitünőt* jelentett, elsőrendűt a maga szakmájában, körülbelül, mint a mily értelemben ma is használják e szót mesteri, mestermű, ha a többi közül kiváló dolgot akarunk megjelteni. Guarinust, a híres olasz humanista tanárt, saját fia praeptornak nevezi, holott iskolájából (e cuius ludo) a legtudósabb férfiak kerültek ki. Ebből láthatólag *ludo* iskolát jelentett, e szerint ludi praceptor vagy ludi magister nem csak kis gyermekek tanítóját, hanem a mai értelemben tanárt is jelentett.*

A XIV. és XV. században egyébként tanítással foglalkoztak *papok, szerzetesek, apácák és világi tanítók*.

Első sorban tehát a *papok* akkori műveltségét kell vizsgálnunk. Erre nézve elég azt említenünk, hogy azok a székesegyházi iskolákban képeztek, mint azt a magyar egyházi zsinatok elrendelik; ezek pedig valóságos főiskolák voltak, hol tudós tanárok képezték őket. Az esperesektől pedig már az 1279. budai zsinat megkívánta, hogy három évig jogot is tanuljanak.** A bárczasági káptalan (kerület) 1444-ben azt a szabályzatot hozta, hogy plébánossá csak az lehetett, ki

* Abel: Adalékok 205. l.

** Mon. Vat. Hung. I. r. II. k. 282. — Péterffy: Conc. 62. 115. l. — Lányi Knauz: Egyh. Tört. I. 461 l.

általános műveltséget, illetőleg egyetemi tanulmányokat képes kimutatni.* Szép világot vetnek a XIV. és XV. század egyházi férfainak műveltségére azon adatok is, a melyek az akkori plébániai könyvtárakról szólnak s nemcsak szakképzettségről, hanem classici, tehát a kor színvonalán álló műveltségről is tanuskodnak.

Némelyek ugyan azon véleményben vannak, hogy a XIV. és XV. században a magyar papság műveletlen lehetett, mert — úgymond — az akkori zsinati határozatok nem kívánnak mást a papságba felveendő egyéntől, mint hogy olvasni és énekelni tudjon, s az elemiekben legyen némi jártassága.

Igaz, hogy az 1493. esztergomi, az 1494. évi nyitrai s az 1515. veszprémi szószerint egyebek közt ezt rendelik: «A kik az egyházi rendbe mozdtítandók elő... jól tudjanak olvasni és énekelni és az elemiekben valamennyire oktattva legyenek.» Ezt azonban félreérthette néhány pædag.- és cultur-történet-írónk, mert az idézett föltétel nem az áldozásra szentelendőkre, tehát nem a tulajdonképeni papságra vonatkozik, hanem csak azokra, kik magukat a papnövendékek közé akarják fölvétetni, vagyis papjelöltek, clericusok kívánnak lenni, esetleg alsóbb egyházi rendet vesznek fel.

Világosan kitűnik ez egy későbbi esztergomi zsinati végzésből, melyben az előbbiek szóról-szóra ismételtetvén, még az is következik: «Azoktól azonban kik magasabb fokra hágnak, nemcsak az követelendő, miket említettünk, s melyek kívált azokat illetik, kik a kisebb rendekbe vétetnek fel; hanem kutatni kell szorgalmasan... vajjon elegendő tudomány nyal bírnak-e?» Mint clericusok azután bőven részesültek még oktatásban a székesegyházi vagy káptalani iskolákban, hol nemcsak egyházi, hanem világi tanulmányokat is végeztek, s a hová világi tanítványok is jártak; ** így jobbra classicus műveltségre tettek szert még pappá szenteltetésük előtt. Továbbá előléptetésük meg épen e föltételhez volt kapcsolva. A fentemlített veszprémi zsinat is a szorosan vett papi ismereteken kívül ily hatásos szavakkal ajánlja papjainak a tudományok művelését: «Illik, hogy benneteket a *tudomány* ékesítsen... A *legnyomoru*ltabbnak kell azt tartani, a ki állásának tiszteletességére nézve előkelő és a *tudományban ki nem tűnik.*»***

De az sem lehetetlen, hogy a kifejezéssel: «qui bene sciant *legere*» azt értették, hogy csak az veheti fel az egyházi rendet, a ki jól tud elő-

* Nisi sit in aliquod generali studio approbatus. Teutsch Gesch. des Schäsburger Gymn. Programm 1851/2 tanévről 3. l.

** Ez kitűnik az 1309. budai zsinat rendelkezéséből, de az 1374. táján kelt nagyváradi káptalani végzésből is. Mon. Vatic. Hung. I. 1. 2. k. 282. l.

*** Péterffy I. k. 249. l.

admi, oktatni; mert a prédikatio tartás és hitoktatás tagadhatatlanul a papok tiszte ma is. Feltevésünkben megerősít az, hogy a «legere» szó az egész középkorban annyit is jelentett, mint előadást tartani, tanítani; ily értelemben használják azt ugyanazon zsinati jegyzőkönyvek is más helyen. Maga a *lector* név is — mint már említettük — a káptalannak azt a tagját illeti, ki a tanítással volt megbízva. Sőt arra is van példa, hogy a tanító «*clericus in minoribus*» volt, azaz alsóbb egyházi rendeket birt, pl. Szebenben;¹ vagy, hogy később áldozárrá lett, mint a sepsii káplán, ki az előtt somodi tanító volt. Ily értelemben intézkedett több zsinat, pápa és püspök arról, hogy a plébánosnak legyen «*clericusa*», ki az isteni tiszteletnél segédkezzék, vele a zsoltárokat imádkozza és — az iskolában tanítson.²

Különbben is lehetetlen elhinni, hogy a XIV., XV. században, midőn a classicus műveltséget oly nagyra becsülte a világ, — s főleg papok voltak annak főtényezői, hogy akkor az olvasásnál egyebet nem követeltek volna a felszentelés alkalmával. Ennek ellentmondanak a fentebb idézett rendeletek is.

A mi a világi tanítók műveltségét illeti, nem mi leszünk első, ha azt állítjuk, hogy azok sem voltak tudatlan és műveletlen emberek, hanem néhol egyetemi ranggal bíró egyének töltötték be e tiszte; csupán Nagy-Szebenben a következőket ismerjük: 1446. Joannes Arnoldi de Graderitz *műbabéros*; 1457. Steph. de Grosschenk *bölcsészettudor* (*liberalium artium magister*), 1496. Matheus *tudor*; 1507. Andreas *tudor*, 1510. Joannes Mild *műbabéros*, 1516. Mathias Colomannus *tudor*; 1518. Thomas Wall *tudor*, később bécsi egyetemi tanár, 1520. Clemens Apulitanus *tudor*.³

Kitűnik az továbbá az admonti (Stájer orsz.) apátság könyvtárában található, Tapolczai Bertalan által írt s 1385-ben befejezett kéziratból, hol egy világi tanítónak magister M. *scholasticus* aláírású levelét közli, s ez egy másikat ugyancsak egyetemi ranggal bíró kartársához intéz. E levelek pedig a XIV. század közepe előtti időből származnak.⁴ A szomolnoki tanító, 1456-ban a prázsmári ugyanazon időtájban *műbabérosok* voltak.⁵ Bizonyos Gönczi András pedig oly híres tanító volt, hogy Pestről Kassára hívták meg; azután valóságos árverést tartottak felette, mert a pestiek sajnálva kitűnő tanítójukat, azt kedvező feltételek alatt ismét visszaszerezni igyekeztek. De messzebb földről is voltak tanítóik: 1521-ben

¹ Mon. Germ. Pæd. VI. 351. l.

² Du Cange Glossariumában a «Clericus» szónál.

³ Frankl: Hazai és Külf. Isk. 156 l.

⁴ M. Könyvszemle XI. k.

⁵ M. Könyvsz. 1879. évf. 51. l. Kolb. i. m. IV: 298. l.

bizonyos *Coxe Lenard* tanított náluk, a ki egykor VIII. Henrik angol királynak volt nevelője, a ki Kassát megelőzőleg két évig Lőcsén működött az iskolában.* 1430. a nagysinki (Erdély) iskolában egy híres betűfűstő tanítóskodott. *Eck Bálint*, a tankönyv író, Bártfán volt tanító s így tovább.

Mily *előképzettségük* lehetett a világi tanítóknak? — e kérdésre mindenekelőtt azt feleljük, hogy kétségkívül magasabb a népiskolainál. Még pedig oly helyen nyerhették kiképzetésüket, a hol legalább az egyházi éneklésre biztos útmutatásban részesültek. S minthogy ez tudvalevőleg az éneklő kanonok vezetése mellett a székesegyházi és káptalani helyeken történhetett: nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a tanítók a székesegyházi és káptalani iskolákban képeztek. Nem is lehet föltenni, hogy az egyház annak tudatában — és pedig annak tudatában volt, mint láttuk — hogy a népoktatás gondjai kizárólag őt terhelik, ne gondoskodott volna képzett tanítókról — annyiaval is inkább, minthogy ezt a különféle szertartások végzése s az ünnepek emelése megkívánta. De azon tény, hogy némely egyházmegyében mintegy fokozatokul szolgált a tanítói hivatal az egyházira, szintén azt bizonyítja, hogy a szakműveltségen kívül egyenlő képzettségben részesültek az egyházi férfiakkal. Ezt az is bizonyítja, hogy több egyházmegyében ** különösen Erdélyben — a papok felszenteltetésük előtt rendszeren tanítottak.

A tekintély, melynek a tanító örvendett, s a hivatal fontossága egyenlőképen követelték a kellő kiképzetést és műveltséget. Ezt bizonyítja a nagyszebeni gymn. könyvtárban levő 1400-beli kézirat, melyben előbb a kereskedők és orvosok kötelességeit adván elő, így folytatja: «Más még pedig sokkal veszélyesebb az iskolamestereknek kötelességök, kinek iskolájában t. i. más gyermekeket kell képezni. . . . Hiven kell ezeket nemcsak az erkölcsökben, hanem a tudományokban is oktatniok, a miért azután azok szülői megszokták őket gyakran ajándékozni. Ezért ha az iskolamesterek hanyagsága következtében a gyermekek a tudományokban vagy erkölcsökben elmaradnak, rosszabbak a tanítók a tolvajoknál, mert a tolvajok csak a pénzt veszik el, de ezek az erkölcsöt és a tudományt. Gyakran az is megtörténik, hogy a tanulók annyit sem tudnak, hogy abból megélhessenek, sem valami más hivatalhoz nem értenek és tolvajokká válnak. Ezért minden iskolamesternek nagyon a szívére kötendő, hogy hivatalában lelkiismeretesen járjon el és szorgalmasan oktassa a növendékeket, hogy azok bűneit vagy tudatlanságát, az ő lel-

* Szalai és Bodon: A magy. nemzet Tört. — I. 336. 1.

** Szepesváralján is 1477-ben működött egy tanító, ki utóbb Velbachon plébánussá lőn. (Hradszky: Szepesvármegye 86. 1.)

küttől kérje számon az úr.¹ Valóban komoly szózat, s egy maga elég bizonyíték arra, mily fontos személynek tartották már akkor a tanítót és mily sokat vártak működésétől. Bizonyára a tanítói hivatal fontossága és méltósága indította arra a Gentilis bíbornok alatt tartott budai zsinatot is (1309), hogy elrendelje, mikép *rendes választás* útján töltsék be a káptalani mester hivatalát és *tisztességes* fizetést adjanak neki. A XV. században a nagyszombati és sinki egyesült esperességek szabályai a tanítói tekintély megóvása végett egyenesen megtiltják, hogy valami más szolgálatot, pl. harangozóságot, elvállaljon.²

Arra is van példánk, hogy a kor is méltányolni tudta a tanító működését, s érdemül róttá azt fel neki, s nem egyszer rendkívüli anyagi jutalomban részesítette, mint épen az előbbi idézetből is kitűnik; más esetben meg egész öltözet ruhát csináltattak neki ajándékba, hogy annál szorgalmasabb legyen. Egy előléptetésért folyamodó pap pedig szerzett érdemei közt arra fektett súlyt, hogy «pædagogus» volt.³ Az erdélyi egyházmegyében pedig a tanítóskodást rendes fokozatnak tekintették a lelkészségre. A község részéről is nem egyszer részesültek fontosabb megbízatásban. Bártfán, Eperjesen, Kassán, Sopronban többen a városi tanács tagjaivá választottak, némelyeket polgártársaik bizalma városi jegyzökké vagy épen polgármesterekké emelt.⁴ Némely tanító a társadalmi mozgalmakban is részt vett. Így találjuk 1508-ban egyik tanító nevét a kolozsvári lövészek közt följegyezve.⁵

Nálunk különben a plébániai iskolák tanítóit ősidőktől a hitközség választotta a lelkeszszel egyetértőleg s a hitközség tagjai fizették; míg Németországban ez kizárólag az egyház dolga volt s ép e körülmény miatt ott korábban meghonosultak és jobban elterjedtek a községi vagy városi iskolák. Ezek ott a kolostori és plébániai iskoláknak ellenlábasai voltak és sok viszálykodásra, de visszaélésre is, különösen az úgynevezett «kóbor tanítók és tanulók» intézményének életbeléptetésére adtak alkalmat. Nálunk ily viszályokról alig tudunk valamit; a «kóbor tanítók» pedig egyáltalán nem fordultak elő. A tanítók olyan jogokat és kiváltságokat élveztek, mint a lelkészek; az egyházi és világi törvények egyenlőképen az «egyházi személyek» közé sorozták őket; mert az iskola az egyháznak oly fontos alkatrésze, tényezője volt, mint a templom.

1458-ban az országgyűlésen egy ugyanazon szakaszban állapították meg a papok, tanítók és tanulók vám- és tizedmentességét; 1462-ben

¹ Tentsch Archiv I. k. 419. l.

² U. o. X. 200. l.

³ Frankl i. m. 152. l.

⁴ Frankl. i. m. 52. l.

⁵ Archiv I. 501. l.

és 1471-ben hasonló intézkedés történt.¹ 1487-ben a megyesi káptalan szintén egyféle szabályzat alá vonja az egyházi személyeket. 1532-ből birunk egy szabályzatot, mely a szentlászlói esperesség constitutióit tartalmazza, de jóval régibb eredetű, szintén egyszerre intézkedik a «tisztelendő testvérekről és a tanítókról» s egyenesen megtiltja — hivatalvesztés és birság terhe alatt, — hogy akár egyik, akár a másik bármily ügyben a világi törvényszék elé menjen; mert — úgymond — a bölcs királyok és fejedelmek kegyessége azt megengedte, hogy a szerzetesek, áldozárok és tanítók a főpapok előtt törvénykezhessenek.² Ime tehát az iskola nálunk az egyházzal együtt terjedt és fejlődött, és sem egyikben, sem másikban nem jutott érvényre az úgynevezett «czéhrendszer» úgy, mint az Németországban volt. Az iskola nem fejlődhetett külön az igaz, de nem is találunk benne oly botrányos dolgokat, mint Németországban; az egyház vezetése, védelme és felügyelete alatt a legmostohább körülmények közt sem fajult el. Ez volt az egyházi gondoskodás főelőnye.

De nemcsak világiak, szerzetesek is foglalkoztak ez időben elemi oktatással. Kitűnik ez nemcsak szabályzataikból, hanem egyes adatokból is. Így pl. 1371-ben Pápóczon az Ágostonrendbeli szerzetesek prépostságának hagyományoz Magyar Pál özvegye többféle dolgot oly kikötéssel, hogy abból külön is jutalmaztassanak (minden szombaton 40 denárral) azok, kik a faluban tanítással foglalkoznak.³ 1451 táján Francia Péter szerzetes a nagyvárad i zenekar igazgatója és *gyermek-oktató* volt.⁴ Tudvalevő dolog az is, hogy a kolostorok is olyképen voltak szervezve, mint a káptalanok: mindegyik kolostornak megvolt a maga *olvasója, tanítója* — *lectora* —, a kinek kötelességében állt nemcsak a szerzetesi növendékek tanításáról gondoskodni, hanem a világi ifjak nevelése és oktatása is feladatát képezte, a mint erre a legtöbb rend szabályai a rend tagjait kiváltképen kötelezték. Igaz, hogy abban egyik kolostor jobb hirnek és tekintélynek örvendett mint a másik. S a hol valamelyik szerzetes tanultsága és tudománya által különösen kiemelkedett, gyakran megtörtént, hogy messzetávolból más kolostorok a legjobb tanerőiket az ő iskolájába küldték tanítványokul, hogy az irigylet ismereteket elsajátítsák és saját kolostorukba haza hozzák.⁵ Ilyen volt a szerzetesek tanítóképzése. De nem valószínű, hogy a papjelölteknek a pädagogiából is tartottak előadásokat, legalább ezt bizonyítja az az adat is, mely

¹ Programm des ev. Gymn. zu Mediasch 1860/61. 20. l. Entwurf einer siebenb. Kirchenhistorie von G. J. Haner (kézirat).

² U. o.

³ Fejér: Cod. Dipl. IX. v. VI. 358. l.

⁴ Katona: Hist. Crit. XIII. 717. l.

⁵ A. Mecker: Die Volksschule. 4. l.

Visegrád kolostori iskolájáról szól, a hol ugyanis «Expositio super librum Boneti de disciplina scholarium (Fejtegetés Bonetusnak a tanulók fegyelmezéséről írott könyvéről.)» című pædagogiai munkára egy tanuló-
nak (talán szerzetes növendéknek?) szüksége volt s annak beszerezhe-
tésére nővérétől pénzt kért.¹ Ugyanezt bizonyítja egy másik adat is,
mely kétségtelenné teszi, hogy *Aencas Sylvius*nak sokszor említett Trac-
tatusa egyenesen pædagogiai kézi könyvül szolgált hazai pálosaink, de
valószínűleg más szerzetesek iskoláiban is.² Kell-e ennél szebb világot
derítenünk a szerzetesek pæd. képzettségére?

A nyugati egyház szerzetes rendjeinek kitünő történet írója külön-
ben így jellemzi a szerzetesek működését. «Ha a tanításnak csak főbb
tűzpontjait akarnók is ez időből elsorolni, úgy majd valamennyi nagyobb
kolostort neveznünk kellene; mert a legtöbb folyton fejlődő háza volt a
a tanításnak, melyet a jobbágyok és szegények gyermekei ép úgy fel-
kerestek, mint a nemesek és szabadokéi. Nemcsak a kolostorba készülők,
hanem minden keresztény gyermek előtt megnyitották a szerzetesek
kapuit és részesíték őket a tanítás jótéteményében.³ Így lehetett, így
kellett annak lenni nálunk is, mert mi jobbára onnét kaptuk első szer-
zeteseinket, kiknek ismeretes buzgóságuk bizonyára itt csak folytatásra
talált; hisz a tér és a fogékony keblek itt sem hiányoztak.

Különösen a sz. Ferencz-rend kolostori iskolái tettek nagy szolgál-
latokat a népoktatásnak. E rendet ugyanis főleg az evangéliumnak a sze-
gények közt való hirdetése s a nép legalsó osztályának fölemelése végett
alapították; tagjai tehát csak a népoktatás körül buzgolkodhattak, s is-
koláik bizonyára csak népiskolák voltak. Egy német neveléstani író sze-
rint is a franciskánusok *népszerű tanítási* módjuk és a szerzetükben
íratott iskolakönyvek miatt különösen közkedveltségben álltak.⁴ E né-
hány sor úgy hisszük eléggé jellemzi azon rend tagjainak képzettségét,
melyhez az Európa-hírű tudós Pelbárt atya is tartozott. De így állt a
dolog a többi szerzettel is, habár nem tagadjuk, hogy a török zaklatások
és a hitújítás befolyása következtében a fegyelem némely kolostorban
kissé meglazult, de képzettségüket és hasznos működésüket általán két-
ségbe vonni lehetetlen. Ezt bizonyítja ama tagadhatatlan tény is mely-
lyel az irod. történet foglalkozik bővebben, hogy nálunk a középkor egy-
házi írói, költői és másolói jobbára szerzetesek voltak.

Nem kevésbbé dicséretes az *apácák* működése a leánynevelés terén.
A Margit-legendából már tudjuk, hogy az apácák egyéb foglalkozásai-

¹ Ompolyi: A bölesészet Magyarországon. 70. l.

² Hanenkamp Sándor: A pálosok működése Magyarországon 44. l.

³ Montelambert: Mönche des Abendlandes 6. k. 141. l.

⁴ Lindner: Encyklop. Handb. d. Erziehungskunde.

kon kívül az ismeretek elemeire tanították a kolostorokban lakó növendékeket. De határozottan állíthatjuk, hogy a nő-kolostorok mind növendékeik, mind világi leányok nevelése s oktatása végett jeles tanodákkal bírtak.¹ Képzettségük és műveltségük alig szorul bizonyításra, hanem a mai korra gondolunk, s ha meggondoljuk, hogy fejedelmek, főurak és nemesek egyenlő bizalommal vitték leányaikat a kolostorokba, s beérték az ottani tanítással és neveléssel. Hogy pedig az apácák a XIV. és XV. században olvasni tudtak, azt bizonyítja maga az ő szabályzatuk is, a melyben meghagyatik, hogy «könyveket minden napon egy bizonyos órában kérjenek, de időn kívül ne adassék nekik».²

III.

Mily *javadalmakkal* látták el a tanítót e korban? arra nézve a számadás könyvek biztos adatokat szolgáltatnak.

Legelső helyen hivatkozunk a Gentilis bibornok elnöklete alatt 1309. év május 8-án tartott budai zsinatra. Ebben mondják: «hogy a tanító-mestereknek (magister) a főpap *teljes* javadalmakat adjon, vagy *tisztességes fizetést* (salarium competens), melyet addig húzzanak, a meddig tanítanak».³ Kíváncsiakunk-e ma is többet ennél? Az 1370. évi nagyváradai káptalan szabályai szintén a tanítónak *biztos és illő javadalmazásáról* gondoskodtak; azonkívül részletezik, hogy mit kérhetnek a vagyonos szülőktől eleségben (egy sajtot, egy kappant, 4 kenyeret, 8 tojást, egy tyukot vagy kakast) s havonként egy denárt a curator (padellus) számára, télen fát a fűtésre, de többet nem követelhetnek, ha csak azonkívül azok vagy szüleik és barátaik önkényt nem ajánlanak nekik még valamit. Azt pedig egyenesen megtiltják, hogy szegény tanulóktól bármit is követeljenek. Az éneksegédeknek (succentoroknak) pedig megengedik, hogy az énekre önkényt jelentkezőktől külön díjat is szedhetnek e czímen.⁴ Azt hiszem, ezen intézkedések is elég méltányosak, s eléggé respectálják a tanítók igényeit, de a tanulók anyagi helyzetét is.

Az 1397. esztergomi egyházi visitáció a tanító fizetéséről szintén intézkedik t. i. az olvasó kanonok az *olvasónak*, mint segédjének a tanításban, előleges megegyezés szerinti fizetést ad, melyhez a káptalan többi tagjai is hozzájárulnak, a főpap pedig élelmezéséről gondoskodik, de

¹ Lányi i. m. 534. l. Laky: Műv. tényezői 39. l.

² Csontoszi: Könyvszemle 1889. évf. 12. l. hol a dömés-rendi apácák számára készült szabályoknak 1484. évi fordítása van ismertetve.

³ Mon. Vat. Hung. I. r. II. k. 282. l.

⁴ Battányi: Leges 254. l.

határozottan kifejezi, hogy a szegény tanulókat ingyen oktatni tartozik.¹ Így vonul ez végig mind a két századon szokásszerűleg.

A plébániai és városi iskolák tanítóinak díjazása is sok helyen igen tisztességes volt; habár — nem tagadjuk — némely helyen bizony szűken látták el őket. De hisz ez ma sem történik egyenlőképen. Nehol — mint tudjuk — a lelkész végezte a tanító teendőit, sőt még a jegyzőjét is pl. Modoron 1506.² Ez esetben természetesen a lelkész illetéke egyúttal tanítói, sőt jegyzői illeték is volt. A hol azonban a tanítói hivatal el volt választva a lelkésztől, ott a város részéről külön díjazásban részesült s az egyházi teendőkért a plébánostól külön kárpótoltatott vagy akként, hogy a lelkész asztalánál étkezett, vagy a temetési és mise díjak megosztása által. Több helyen mellék foglalkozásul valamely iparágat is űztek, így pl. 1400-ban egy sopronyi tanító könyvkötéssel is foglalkozott,³ de ezt az egyház soha sem látta szívesen.

De lássuk adatainkat.

Első helyen említjük fel a legtöbbet: Kis-Szebenben a tanító annyi fizetést kapott, mint a káplán — 50 frtot és még más járulékokat is.⁴ — Nagy-Szebenben az 1486. számadások szerint a tanító évenként 20 frtot kapott, de később ennek évi fizetését is 50 frtra emelték.⁵ Zólyomban 1510-ben a számadási könyvben 6 frt van a tanító számára bejegyezve,⁶ de alig valószínű, hogy az összeg egy évre szólt. Vagy talán csak a segéd-tanítót illette; mert az rendesen felénél is jóval kevesebbet kapott. — Pozsonyban a tanító a lelkész asztalánál étkezett; Szent-Györgyön szintén,⁷ Kis-Szebenben szintén a lelkész asztalánál kap ellátást, de a lelkésznek oly kikötésével, hogy ez sem reá, sem pedig utódjára nézve kötelező praecedensül ne szolgáljon.⁸ — Bártfán is a plébános asztalánál ebédelt a tanító s ezért 1506-ban 7 frttal kárpótolták őt.⁹

Ezenkívül a tanító, ha a kántori teendőket is végezte, bizonyos részt kapott a temetésekért fizetett díjakból; egyes szertartások végzésénél is külön díjaztattak. Így Bártfán nagy pénteken a szent sírnál tanítványaikkal a zsoltárokat olvasták, ezért a város (1513—1536) 1 frtot fizetett, a tanulókat pedig két ebéddel jutalmazta; a sz. sírt őrző tanulók.

¹ Cod. dipl. Hung. T. X. v. II: 506.

² Jegyzőkönyv a modori levéltárban.

³ A soproni vár. levéltárban van egy végrendelet, a melyből ez világosan kitűnik. Könyvszemle XV. évf. 50. l.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. VIII. vol. I. 617. és 706. lap.

⁵ Teutsch: Archiv X. 213. l. Gesch. d. Széb. Sachs. I. k. 249. l.

⁶ A város levéltárban.

⁷ Rupp. M. orsz. helyr. tört. 122. l.

⁸ Fejér: Cod. Dipl. X. r. VII. 706. l.

⁹ A város számadásaiban: L. Frankl. i. m. 69. l.

külön díjban részesültek, s azoknak, kik Úrnapján az oltári szentséget énekelve kísérték, a város reggelit is készíttetett számukra. Ezenkívül a tanító egyéb címek alatt is juttatott némi csekély összegeket a szegény tanulóknak.¹ Beszterczebánya számadás könyveiben szintén találunk följegyezve efféle kántori illetékeket 1482-ben és 1483-ban a *Salve Regina* énekléseért.

Nem jelentéktelen jövedelmi forrásul szolgáltak még az úgynevezett *recordatiók* is. Szokás volt ugyanis, hogy bizonyos meghatározott napokon a szegény tanulók vagy magok vagy a tanító kíséretében megjelentek a város előljáróinál és előkelőbb lakóinak házáinál és itt szent énekeket énekeltek, ezért azok jutalomban részesültek és pedig nemcsak azoktól, kiket megtszítottak, hanem a város pénztárából is. Így Bártfa város számadásaiban 1504-ben 56 denárt, 1506. 3 frtot, Zólyom város számadásaiban 1500-ban 25 denárt, 1511-ben 1 frt 15 denárt találunk ily czímen bejegyezve.² Beszterczebányán pedig a tanító segédei (die *Gesellen der Schuhlen*) hetenkint kétszer, csütörtökön és vasárnap tartottak *recordatiót*, a mikor az utczákon végig járva minden háztól egy denárt szedtek; de ezt 1542-ben a városi tanács a visszaélések miatt megszüntetvén, elrendelte, hogy minden polgár a nekik szánt 2 denárt hetenkint félre tegye, s ha érte negyedévenként elküld a tanács, akkor azt önkényt átadják, hogy a segédek belőle ők fizethessék.³

Végül emlíjtük a tanulók által fejenként fizetett tandíjokat. Erre legkevesebb biztos adatunk van a plébániai iskolákból; föl kell azonban tennünk, habár legtöbb helyen csak bizonyos élelmi szerekből állott az, mint a káptalani iskoláknál. Későbbi adatok szerint negyedévenként legfőljebb 10—20 denárt fizettek.

A körülményekhez képest a jövedelem nem is mondható igen csekélynek, ha meggondoljuk, hogy a XV. század második felében Nagyszébenben egy ökör ára 3 frt volt, és hogy a legszorgalmasabb és legügyesebb szabó legény 10 hét alatt 1 frtot keresett. A XVI. század elején pedig Erdélyben 4 pár férfi- vagy 7 pár női-czipő, úgy szintén 16 rőf vászon 1 frt volt; 3 mérő gabona is 1 frton kelt.⁴

Hogy azonban fáradtságuk, akkori nehéz munkájuk többet is megérdemelt volna, s hogy néhol a fizetés silányabb volt vagy hogy kissé lealázó is lehetett az a *recordatio*-féle házalás: azt bizonyára nem tagadja a középkor legbuzgóbb védője sem. De evvel szemben nem kérdezhettük-e

¹ A város és templom számadásaiból. Fehér-Patak: régi számadások könyve.

² U. o. és Frankl. i. m. 50. l.

³ A városnak 1542-ben márcz. 21-én hozott határozataiból.

⁴ Archiv f. Sieb. Land. 354. III. 52. l.

viszont: «hát ma a «felvilágosult» XIX. században megvan-e minden tanítónak csak az «elégséges», nem a «tisztességes» fizetése? s nem lealázó-e az is, ha neki kell a terményeket a néptől összeszedni s velők e miatt pörlekedni? nem volt-e az egyháznak helyes intentiója, hozzá-méltó felfogása a tanítói hivatalról, a midőn elrendelte, hogy «tisztességes» fizetésben részesüljön? és végül nem látták-e be maguk a polgárok, hogy a recordáció nem egészen illő dolog? s hogy a bizonyos fizetés jobb a bizonytalan adományoknál?

Ilyen volt a XIV. és XV. századbéli magyar tanító helyzete. Elismerjük, nem nagyon vonzó a kép a maival összevetve, mindazonáltal nem mondhatjuk, hogy akár a tanítók műveltsége alantabb fokú, akár helyzetük mostohább volt, mint külföldön vagy mint a milyen a kornak jobban megfelelt volna. A helyzet pedig az akkori viszonyok kifolyása, s a műveltség a kor igényeihez alkalmazkodik.

5. A XIV. és XV. század népiskolái.

Biztos adataink a XIV. és XV. századból csak a következő elemi iskolák létezéséről vannak:

1. *Kis-Ápold* (Klein Pold). E kicsiny szász községben már 1462-ben volt iskola.¹ Lehet, hogy már korábban is volt iskolája, de legelső hiteles adatunk csak ez évet említi.

2. *Argyas* (Kolozsmegye) vagy *Árkos* (Háromszékmegye.) Egy 1516-ból eredő nagyszebeni jegyzék említi, hogy *Argyasch*-on tanító volt. E név bizonyára a fentiek egyike.²

3. *Felső-Bajom* (Báza, Kis-Küküllőmegye) erdélyi falu; a kolozsvári kerület 1467. évi számadás könyvei említik Valentin báznai tanítót (Scholer).³ Egy 1516-ból eredő nagyszebeni jegyzék szintén azt bizonyítja, hogy ott tanító volt.

4. *Baromlaka* (Wurmloch, N.-Küküllőmegye) Egy 1516-ból eredő nagyszebeni jegyzék említi, hogy itt tanító volt.

5. *Bártfa*. Iskolája ez időben híres s megfelelő volt az akkori nagyságának, élénk forgalmának és vagyonosságának. Számadási könyveiben már 1435-ből kezdve rendes kiadásként szerepel a tanító fizetése, még pedig mindjárt, a hol először előfordul, így említi fel: «dem altem Schul-

¹ Archiv X. 221. l.

² Significatio incolarum etc. Eredetije a nagyszebeni levéltárban. Programm des ev. Gymn. zu Mediasch, 1860/61. évf. 21. l.

³ Archiv f. Sieb. Landesk. I. 10. l.

meister» azaz *öreg* tanítónak nevezi. Ebből majdnem bizonyossággal lehet arra következtetni, hogy «fiatal» azaz *segéd* tanító is volt, vagy is hogy iskolája magasabb színvonalon állott.¹ Hires tanítói is azt bizonyítják, kik közül csak *Eck* Bálintot és *Coxe* Lénárdot említjük.

6. *Becz v. Bejcz* (Bártfa mellett, ma Janovicze) községnek 1435-ben szintén volt iskolája, mert a bártfaiak egy adat szerint az ottani iskola tanítójának 4 lengyel márkát fizettek.²

7. *Bélán* (Szepesmegye) már 1208-ban egy tanító működött, kinek emlékét egy tolvajról szóló költemény tartotta fenn.³

8. *Bélabánya* népes város volt ez időben jó iskolával. 1464-ben Széchy Dénes primás megengedi a bélabányaiaknak, hogy a selmeczi plébános által megerősítendő káplányt választhassanak, ki a tizeden kívül a templom összes jövedelmét élvezze, s azonfelül saját költségükön még két papot és egy *tanítót* tarthassanak. Itt is valószínűleg több iskoláról és tanítóról van szó.⁴

9. *Besztercze*.⁵ György, erdélyi püspök 1438-ban kiközösítés terhe alatt megtiltja, hogy a beszterczei káptalan (kerület) iskolamestert és harangozót a lelkész akarata ellenére válasszon, — s ugyanazon püspök 1439-ben meghagyja a beszterczei plébánosnak és káptalannak: ne engedjék, hogy a tanítók vagy templomszolgák jövedelmeit megcsorbítsák vagy hogy őket a plébános beleegyezése nélkül válasszák.

10. *Beszterczebánya*. E városnak XIV. századbeli számadás-könyvei szintén említést tesznek a plébánoson és segédein kívül a *tanítóról*, az *iskoláról* és *tanulókról* is. Valószínűleg egy főtanító alatt több *segéd-tanító* működött, a számadások legalább külön nevezik meg az «*öreg tanítót*» 1489-ben. Úgy látszik tehát, hogy a városi tanügy akkor már teljesen rendszeresítve volt. Iskolai könyvtárral is birt.⁶

11. *Bihar*. Történeti adatunk ugyan nincs rája, mindamellett semmi kétség, hogy míg Köleséren, Telegden, sőt az igénytelen Örvenzen is találunk a középkorban népiskolákat, ilyen Biharon sem hiányzott. Ennek hiányát sem a váradi püspököknek, mint különben bihari földes- és kegyúrnak főpásztori állása, sem Biharnak akár polgári, akár egyházi szervezete nem tűrte volna meg. Bihar a középkorban nemcsak népes, hanem erősen vallásos, katolikus város volt.⁷

¹ Magy. Vár. régi szám. 358. l.

² Antiqui magistri scholæ in Becz u. o. 400. és 433. l. Fényes E. statisztikájában *Beczalja* még előfordul, de a legújabb helységnévtárban nem.

³ Kovács: Hist. eccl. par Bel. 13. l.

⁴ M. Sion VI. 1868. évf. 208. l.

⁵ Archiv, neue Folge X. 226.

⁶ Századok VIII. 632. l.

⁷ Bunyitay: Vár. Püsp. Tört. III. 207.

12. *Bogács.* (Kis-Küküllő megye) Egy 1516-ból eredő nagyszebeni jegyzék tesz említést az itteni tanítóról.

13. *Boldogfalva.* (Frauendorf, Kis-küküllőmegye) Ugyanazon jegyzék említi tanítóját.¹

14. *Brassó.* Egy periratban már a XIV. században előfordul Teodor, mint Brassó város énekmestere. 1464-ben pedig egy végrendeletben tanuként szerepel Rewchin Jeromos bölcsészettudor, brassói tanító.² Hogy tehát iskola volt a városban, az kétségtelen.

15. *Budán* több iskolának kellett lenni, már a legrégibb időkben. Így tudjuk határozottan, hogy már az Árpádok alatt volt itt a káptalan-nak és a döméseknek iskolájuk, Mátyás alatt pedig egy jeles tanárokkal ellátott főiskola; lehetetlen tehát, hogy jeles elemi iskolája ne lett volna.³

16. *Ó-Budán*, hol Zsigmond király alatt egyetem is volt, szintén kellett alsóbb iskolának is léteznie a XIV. és XV. században, ámbár arról külön nem tétetik említés.⁴

17. *Budak-ról* (Szász-, Deutsch-Budak, Besztercze-Naszódmegye.) 1497-ből ismeretes Alexius tanító.⁵

18. *Buzd* (Nagy-Küküllőm.) Egy 1516-ból eredő nagyszebeni jegyzék szerint itt volt tanító.⁶

19. *Csanád.* E püspöki székhelyen már Gellért püspök iskolájáról van tudomásunk. Miként lehetne akkor feltenni, hogy a XIV. és XV. században még elemi iskolája sem volt?

20. *Csütörtökhely* a Szepességben. Egy XV. századbeli kéziratos könyvben a másoló így írta fel nevét: Gerhardi de Aranasch pro tunc Scholasticum in-Quintofforo, 1462. Aranyosi-Gellértfi János, ki a XV. sz. könyvmásolói közt előkelő helyet foglal el, 1469-ben újmiséis pap s 1473-ban az ispotályos rend tagja volt, tehát tanítóságon kezdte. — E könyv a m. nemzeti muzeumban őriztetik.⁷

21. *Czegléd.* Egy adat azt mondja, hogy Szegedi Kiss István itt kezdte tanulmányait, s oly jeles előmenetelt tett, hogy 1505 körül almes-ter lett több iskolában.⁸

¹ Significatio incolarum etc. Programm des ev. Gymn. zu Mediasch 1860/61. évf. 24.

² Archiv X. 206. és 418. l.

³ Frankl. i. m. 85.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. VIII. 1. 425 és 617. Laky: Művelődés tény. 34.

⁵ Senndorf régi templomi számadásaiból. Programm des ev. Gymn. zu Mediasch 1860—61. évf. 21. l.

⁶ Significatio etc. Programm des ev. Gymn. zu Mediasch 1800—61. évf. 21. l.

⁷ Könyvszemle 1879. évf. 81. l.

⁸ Lányi: Magy. Kath. Clerus I. 87. l.

22. *Debreczen*. A ferenczrendieknek már a XIV. század eleje óta volt virágzó klastromjuk és iskolájuk; ¹ de meg vagyunk győződve, hogy jól szervezett plébániai és városi iskolája sem hiányzott.

23. *Deés*. Iskolájának egyik rectorát egy 1492-ben kelt oklevél említi.²

24. *Egerben* a püspöki palotában volt egy iskola, vele Hyppolit püspök 1508. évi számadásaiban találkozunk, a másik az Ágoston rendieké. — De több iskola is lehetett a városban, mert 1444-ben Tordai Zsigmond, artium facultatum baccalarius viennensis, erdélyi egyházmegyei pap, mint az egri iskolák igazgatója említettik.³

25. *Egerbegy* (Nagy-Küküllőm.). Egy nagyszebeni jegyzék szerint 1516-ban volt tanítója.⁴

26. *Előpatakon* (Ruffa-rippa, Háromszékm.) egy 1429-iki oklevél szerint iskola volt, mert tanítója, Johannes, egy házasságtörési ügyben tanúskodott.⁵

27. *Eőr*. Igénytelen helység, mégis volt iskolája. Egy 1485. évi oklevélben bizonyos ügyben az eőri tanító ellen többen megidéztek.⁶

28. *Eperjes*. Egy 1490-ben kelt oklevél szerint a város plébánosától újonnan választott Egonis Mártonnak egyéb jó tulajdonságai közt a tanításban való jártassága is nyomatékosan hangsúlyoztatik, bizonyára a város iskoláira való tekintetből.⁷ — Egy 1504. évi följegyzés pedig egyenesen a tanítóról szól.⁸

29. *Esztergom* iskoláinak létezését alig kell bizonyítanunk. — Káptalani iskoláiról többször szoltunk.

30. *Etzel* (Hetzeldorf, Aczél, Nagy-Küküllőm.). Egy nagyszebeni jegyzék szerint 1516-ban volt tanítója.

31. *Földváron* (Feldiora, Marienburg, Brassóm.) egy 1429-iki oklevélben Johannes Teutonicus *órgonistának* neje házasságtörésről vádol-

¹ Bunyitai i. m. II. 446. l.

² Wenrich képviselőnek a besztercezi kápt. levéltárában eszközölt följegyzései szerint.

³ Battyáni. Leg. Eccl. III. 449. — Frankl i. m. S9.

⁴ Significatio etc. Programm des ev. Gymn. zu Mediasch 1860/61. évf.

22. l.

⁵ Burzenländer Kap. Archiv. — Programm des ev. Gymn. zu Mediasch 1860/61. évf. 20. l.

⁶ Századok VIII. évf. 632. l.

⁷ Vagner: Dipl. Comit. Sáros 240. l.

⁸ Ábel: Bátfai Sz. Egyed templ. 94. l.

tatik, s a megidézett tanúk közt olvassuk: Petrus pro nunc *scolasticus* de castra Mariae. Tehát tanítója és orgonistája volt.¹

32. *Görcs*, erdélyi község, iskolájának létezésére egy 1502-ben kelt végrendeletből következtetünk, melyben bizonyos Sigmundus, scholasticus de Kewres, fordul elő mint tanú.²

33. *Győr*. Hogy Győrött, mint püspöki régi székhelyen s élénk városban voltak iskolák, arról sem lehet kétségeskednünk. — Hiszen már az Árpádok korában fennállott a székesegyházi és dömések kolostori iskolája. A XVI. század közepén pedig Ujlaky Ferencz püspök, azokat már magas virágzásra emelte.³

34. *Gyula* (Baranyam.). Itt a XV. században kolostor és iskola volt. — Bertalan nevű tanítója 1484-ben kelt levelében, melyet Gyulai Györgyhöz intézett, segílyt kér, mint egykori gyulai tanító.⁴ Sajnos, hogy az egész helység a török hódítás idejében elpusztult.

35. *B.-Gyula* (Békésm.). Nem biányoztak B.-Gyulának sem iskolái. — A leányokat az apácák nevelték; a fiukról vagy a ferencziek klastromában, vagy külön plébániai iskolában gondoskodtak. — Szerémi György emlékiratában határozottan említi a gyulai iskolás ifjakat; sőt ama körülmény, hogy a XVI. századnak már első éveiben sűrűn találkozzunk békésmegyei, s nevezetesen gyulai ifjakkal, kik a krakkói, bécsi egyetemeket látogatták, e körülmény egyenesen arra vall, hogy Gyulának jeles, a magasabb műveltséget is megizleltető iskolájának kellett lennie. — Sőt midőn arról értesülünk, hogy Kerecsényi László, gyulai várkapitány a gyulai iskola tanulói számára malombeli buzát utalványoz ki, ez adat alig érthető egyébként, mint hogy Gyulán épen úgy, mint Váradon, s a középkor minden valamire való városában létezett oly intézet, melyben a szegény tanulók lakáson s felügyeleten kívül élelmezésben is részesültek.⁵ — Egy adat szerint Szegedi Kiss István a XVI. sz. elején itt folytatta tanulmányait és nem közönséges előmenetelt tőn.⁶

36. *Gyulafehérvár*. Itt a káptalani iskola mellett városi is virágzott. — 1457. évben Szebeni Tamás volt ottfőtanító, mint azt egy oklevél megőrizte; valószínű tehát, hogy segéd is tanított, azaz több osztály is volt.⁷

¹ Burzenländer Kap. Archiv. — Programm des ev. Gymn. zu Mediasch 1860/61. évf. 20. l.

² Wenrich kéziratában.

³ Frankl i. m. 96. l.

⁴ Századok IX. 669. l.

⁵ Bunyitai: Vár. Püsp. Tört. III. 467. — Toldy: Irod. tört. 21. l. — Lányi: Egyház T. I. 535. l.

⁶ Skaricza Máté: In vita Segedini Theologiae Sinceræ Loci Communes című könyv elején.

⁷ Archiv X. 208.

37. *Hásság* (Nagy-Küküllőm.). Egy 1516. évi jegyzék tanítójáról tesz említést.¹

38. *Hidvégen* (Háromszékm.) egy 1429-iki oklevél szerint volt iskola, mert tanítója, Michael, egy házasságtörési ügyben a bárczasági káptalan előtt tanúskodott.²

39. *Szász-Ivánfalva* (Eibesdorf, Nagy-Küküllőm.). Egy nagyszebeni jegyzék szerint 1516-ban volt tanítója.³

40. *Kalocsa*. Itt mindenesetre kellett elemi iskolának is létezni; minthogy — tudvalevőleg — káptalani iskolájához kétség nem fér, s az alig volt elég a tudványók befogadására.

41. *Kálmáncsán* (Somogym.), mely község a török pusztítás előtt állítólag város volt, ez időben Endericus Máté tanító működött.⁴

42. *Kis-Kapus* (Kl. Kopisch, N.-Küllőm.). Egy 1516-ból származó jegyzék említi, hogy ott tanító volt.⁵

43. *Kassa*. Legrégibb adatok e város iskolájáról annak számadáskönyveiben az 1432., 1475. és 1487. évekről találhatók, a hol a tanító fizetése és az iskola épületén bizonyos munkát teljesített kőfaragó díja van felemlítve;⁶ sőt az is kitűnik, hogy külön kántora, orgonistája és harangozói voltak. 1510-ben pedig Temesvári Miklós, váradi kanonok, két öcsését *«pro studio»* ide hozta, 128 frt évi díjért Pajzsgyártó Péternél helyezte el őket. Ez azonban többet követelt s az ifjak ruháit letartóztatta. — E miatt panaszt emel, s e perirat forrása a mi adatunknak.⁷ Ettől fogva már bőven rendelkezünk adatokkal. — 1514-ben Bebek János, hatalmas főúr is küldi fiát, s a tanintézetet egyenesen *gymnásiumnak* nevezi. — 1516. a jeles tanító hírében álló Gönczi Andrást hívták meg Pestről igazgatónak (ad rectoratum); 1521-ben pedig a hírneves Coxe Lénárd lesz tanítójok.⁸ Ez adatok azonban azt is bizonyítják,

¹ Significatio incolarum etc. L. Programm des ev. Gymn. zu Mediasch 1860/61. évf. 21. l.

² Burzenländer Kap. Archiv. — Programm des ev. Gymn. zu Mediasch 1860/61. évf. 20. l.

³ Significatio etc. — Programm i. h.

⁴ Ribini: Memorabilia 91. l. — Lányi i. m. I. 536. l.

⁵ Significatio incolarum etc. Programm des ev. Gymn. zu Mediasch 1860/61. évf. 21. l.

⁶ Kassa város levéltárából ifj. Kemény Lajos úr volt szives velem a következőket közölni: 1432. Item 10 fl. auri ratione panni *magistro scolae* inssu dominorum dati. — 1475. *Rectori scolae*. cappellanis, cantori, organistae, campanatoribus etc. — 1487. Dem Steynmetz auf der Schule arbeith fl. 13. den. 11/2.

⁷ Eredetije Kassa levéltárában. Frankl i. m. 102.

⁸ U. o. és Toldy. Irod. Tört. 21. l. — Wallaszky: Compect. 116.

hogy Kassa iskolája sokkal régibb, sőt Magyarország felső részeinek a legelőkelőbb városáról, mely királyainknak kiváló gondozásában részesült, bizonyossággal feltehetjük, hogy már a XIV. században is virágzó iskolákkal rendelkezett, a mikor a pompás dómot építették.

44. *Kézmárk.* A műveltségéről nevezetes Szepességnek ezen jelentékeny városa is kétségtelenül már a XIV. században is rendelkezett iskolával, habár számadáskönyveiben csak 1482. óta fordulnak elő néha a tanítónak teljesített némi fizetések. — Ebből azt is lehet talán következtetnünk, hogy a városi pénztárból nem húzott rendes fizetést; inkább tandíjakból állt az, melyeket a szülők közvetlenül neki szolgáltatatták át.¹

45. *Király-Németi* (Kyrallier). György erdélyi püspöknek 1438-ban kelt levelei, a melyeket Beszterczénél már említettünk, a királynémeti tanítóra, tehát iskolára is vonatkoznak.

46. *Kolozsvár.* Nagy Lajos királyunknak egy 1373-ban kelt oklevelét 1409-ben a kolozsvári iskola rectora és jegyzője kérelmére Zsigmond király megerősíti.² Ez az első adat Kolozsvár tanügyéről, de elég határozottan lehet belőle következtetni arra, hogy már a XIV. században több tanítója, több iskolája volt. — Megerősít ezen feltevésünkben a város számadás könyveinek azon tétele, mely szerint 1400-ban külön fizetéses organistája volt.³ 1414-ben bizonyos egyezés köttetett a plébános és hívei közt, a mely szerint Máriának minden nagyobb ünnepén «missa cum scholaribus decantetur». ⁴ Heltai szerint is 1440 táján városi iskola virágzott Kolozsvárott, hol Szilágyi Erzsébet egy száz embernél elszál-lásolva fiát, Mátyást szülte, s legelőször is az iskolába vitte.⁵ 1494-től kezdve pedig a városi számadások közt folyton nyomára akadunk a tanítói illetékeknek. — 1508-ból bírjuk a kolozsvári lövészársulát jegyzékét, melyben Márton tanító neve is előfordul stb.⁶

47. *Köleséren* (Biharm.) 1495-ben tanító volt Zsoldos János. Tehát iskolája kétségtelen.⁷

48. *Körmöcz.* E város iskolájának tanszékét 1525-ben Schröder György, szebeni származású tanító foglalta el, kit Achatius Imre, a terjedő protestantismushoz szító lelkész, kényszerített távozni.⁸ — Azt ez egy adatból is következtetni lehet, hogy legalább a XIV. században már

¹ Frankl i. m. 107.

² Archiv, Neue Folge X. k. 209. — Jakab: Kolozsv. Tört. I. k. 375. l.

³ Rechnung, aus d. Arch. d. St. Hermanstadt I. 5. l.

⁴ Jakab: Kolozsv. Tört. Oklevéltár 152. l.

⁵ Heltai: Chron. 14. l.

⁶ Rechn. aus d. Arch. d. St. Herm. I. 478, 177, 501.

⁷ Bunyitai: Vár. Püsp. III. 467.

⁸ Klein: Nachrichten II. 395. l.

volt iskolája; de a városnak akkori virágzása is eléggé indokolja e következtetésünket.

49. *Körös.* (Kirtsch, Kis-Küküllőm.) Egy nagyszombati jegyzék szerint 1516-ban volt tanítója.¹

50. *Látókövön* (Szepesség) a karthausiak nevezetes kolostori iskolájában 1500-ban P. Jodocus volt tanár.²

51. *Libetbánya* tanítója, Gregori, a protestantismus buzgó terjesztője s a bányavárosokban támadt zavargások vezére. Verbőczy által törvényszék elé idéztetett és 1527-ben Dobronán kivégeztetett.³ — Mint-hogy csak pár hó választja el ez adatot a mohácsi vésztől, nem merész a következtetés, hogy a mohácsi vész előtt is volt már iskolája.

52. *Lippa.* Szkaricza Máté⁴ szerint Kiss Szegedi István 1510. és 1530. között e város iskoláját is látogatta.⁵ Ez adat is mohácsi vész előtti időre vall.

53. *Lőcse.* A Szepességnek ezen legelőkelőbb városában bizonyosan már a *legrégebb* időkben létezett iskola. De a tűzvész, mely 1550-ben a várost és levéltárát elhamvasztotta, megfosztotta az utókort minden régibb emlékeitől. Csupán 1520-ból bírnak egy adatot, mely szerint Henckel János, a város nagytudományú lelkésze, az Angolországból bevándorolt Coxe Lenárd, «koszorúzott költőt», állítólag VIII. Henrik király nevelőjét, nyerte meg a vezetése alatt álló iskola tanítójául.⁶ Hradszky a Szepesség legújabb történetírója is határozottan állítja, hogy Lőcsének a XV. században már virágzó középiskolája volt.⁷

54. *Ludas.* Kolozsvár számadáskönyveiben 1481-ben említetik bizonyos György nevezetű tanító, ki egykor (quondam) Ludason tanítóskodott, tehát ott, hol iskolának is kelle léteznie a XV. században.

55. *Medgyes-Szék.* Hogy itt már a XV. században volt iskola, azt az 1516. népszámlálás adataiból következtethetjük. — Ezek szerint ugyanis itt a 102 lakó között egy *tanító* (scholastikus) is említetik. Valóban ritka szép világot vet ez egy adat is a XV. század tanügyének fejlettségére azok ellenében, kik azt annyira kicsinylik.⁸

¹ Singificatio etc. Programm i. h.

² Frankl i. m. 120. l.

³ Ribini: Memorabilia I. 19. l. — Révész: Dévai Bíró M. 23. l.

⁴ Szkaricza: In vita Segedini Theologiae Sincerae Loci Communes. ez. könyv elején.

⁵ Wallaszky; Testamen 66. l. és jegyzet. — Toldi irod. Tört. 23. l. Lányi: Egyh. Tört. I. 535. l.

⁶ Frankl. i. m. 122. — Wagner: Analecta Scepusii II. 140. l.

⁷ Szepesvármegye a mohácsi v. e. 86. l.

⁸ Wenrich jegyzeteiből.

56. *Modor*. Egy régi jegyzőkönyvből értesülünk, hogy itt 1506-ban a lelkész, Pongrácz, egyszersmind *tanító* és *jegyző* volt. — Ennélfogva ha szegény község volt is az időben Modor, de iskolája nem hiányzott valószínűleg a XV. században sem.¹

57. *Nagybánya*. A városi számadás könyvekben már 1378-ban említetik a nagybányai *tanító*.² 1422-ből bírunk egy oklevelet, mely szerint a város bírása és esküttjeinek jogához tartozott a gyermekek oktatására alkalmas *rectort* választani.³ Mindenesetre igazgatót ért alatta, ki alatt több *tanító* működött, mert ugyanazon oklevélben 11 *káplányról* is beszél.

58. *Nagymihályon* (Biharm.) 1335-ben már iskola volt, mint ez kitűnik a gróf Sztáray-családnak egy okleveléből, melyben az iskolaházról van említés.⁴

59. *Nagyszombat*. Azt hisszük, e város iskoláinak létezését senki sem fogja kétségbe vonni, ha figyelembe veszi, hogy a XVI. század elején már több (latin és magyar) iskolája is volt.

60. *Nyitra*. Lehetetlen dolog, hogy itt, hol püspökség volt e századokban, ne létezett volna elemi oktatás és iskola.

61. *Örvend* (Biharm.), ma 682 lakossal bíró, kis községben is volt már a XVI. század elején iskola, mert egy 1561-iki osztálylevél azokról, mint régen létezőkről tesz említést.⁵

62. *Pápa*. A mohácsi vész előtt itt több kolostor állott fenn. — Az iskolákról, melyek ezeknek falai közt kétségkívül léteztek, nem bírunk adatokat. — De a városnak is volt iskolája. Ennek 1508-ban Kayári István volt *tanítója*. — Ez egyetlen adatot is annak a szerencsétlenségnek köszönjük, hogy Pápán és környékén nagyban dühöngött a pestis, annak következtében a tanulók is szétfutottak. — E körülményt írta meg a nevezett pápai *tanító* egy névtelen barátjának.⁶

63. *Pest*. Tanulóirol II. Ulászló 1495-i számadáskönyvei emlékeznek meg.⁷ 1516-ban Szakmáry Gy. pécsi püspök, és Jakabfi, pesti plébános, hiteles leveleiből tudjuk, hogy ez időben Gönczi András mester volt a pesti iskola igazgatója, a ki oly jeles *tanító* hírében állott, hogy érte távol vidékek versenyeztek.⁸ Határozottan állíthatjuk tehát, hogy legelőbb is a XV. században virágzó iskolája volt.

¹ Jegyzőkönyv a modori levéltárban.

² Kachelmann: Ung. Bergbau 88. — Századok VIII. 631. l.

³ Battyáni: Leges III. 399. l.

⁴ Nagy Gyula: Gróf Sztáray család Oklevéltára I. k. 100. l.

⁵ Bunyitai: Vár. Püsp. Tört. III. 436.

⁶ A levélmásolat a M. T. Akadémia kéziratтарыában van.

⁷ Toldy i. m. 21. l.

⁸ A levelek eredetije Kassa város levéltárában látható. Frankl i. m.

64. *Pécs.* Úgy hiszszük, bizonyítani sem kell, hogy a hol egyetem volt, ott elemi iskolának is kellett lenni, habár adataink ezekről külön nem szólnak.

65. *Pozsony.* A régi város legelső iskolája, mint a számadásokból kiderül, a Sz.-Márton egyháza mellett állott fenn. A XIV. század közepén Jakab, főbíró, már újra építteti, minélfogva a pozsonyi káptalan 1365-ben rendeli, hogy Jakab lelki üdveért az iskolamester naponként énekelje el tanítványaival a «Salve Reginát». 1448-ban Lőrincz és 1529. sz. Mihály egyháza mellett is omlítottak iskolák.¹ — 1439-i számadásai-ban is említ egy iskolát. Erről többen azt hiszik, hogy mivel maga a város tartotta fenn, valódi községi, talán a városi gyámházhoz csatolt iskola volt, s a káptalanitól különbözött, a mennyiben azt egyedül a káptalan tartotta fenn. — E feltevést megerősíti a káptalan és város közt 1452. év táján folyt érdekes per. A káptalaninak tanítóválasztási jogát e miatti súrlódás alkalmából megerősíté s azt rendelé, hogy a káptalan által eltartott mester deákjaival a káptalannak reggeli imaóráin s miséjén jelen legyen. — Péter város bíró s a tanács ezt ellenezvén, 1452-ben sz. Iván hó 23-án az ünnepi zsoltózsma alkalmával a sz. Márton templomba rohantak, a deákságot mesterestül haza kergették, s többé templomba nem bocsátották, a lakosságnak pedig megtilták, hogy a deákoknak alamizsnát adjanak, sőt az idegen tanulókat poroszlók által akarták a városból kiutasítani. — Széchy Dénes érsek azonban tiltakozott, s Hunyadi János kormányzótól ellenrendeletet eszközölt ki.² Miféle tanintézetek voltak mindezek, nem tudjuk, de az az egy bizonyos, hogy elemi v. népiskolája nem egy, hanem több is volt.

66. *Prázmár.* A bárczasági szászok e *Tartlau* vagy *Tarlav* nevű községe 1460. táján megüresült iskolájába tanítót keresett, s az ügyet plébánosára, Lukács papra bízta, ki valószínűleg Vitus (Huendler, Vida) pécsegyházmegyei helynökhöz fordult egy tanítóért. Ez azután ajánlott nekik egy Brassai Antal nevű műbabérost, a ki maga vitte el a levelet.³

67. *Pród.* (N.-Küküllő m.) Egy nagyszebeni 1516. évbeli jegyzék szerint Prethai (valószínűleg Pruden helyett) tanítója említettik.⁴

68. *Radvány.* Besztercebánya 1489. évi számadás könyvében ilyen tétellel is találkozunk: «Den Schülern in den Radván 25 denár». — Némelyek a Schöler szót tanulónak fordítják, én azt egyenesen *tanítónak* magyarázom; mert tény az, hogy a középkorban latin *scolaris*ből képezve

¹ Fankl i. m. 139.

² Lányi: Egyh. Tört. I. k. 535. l. — Wallaszky: Consp. 116. l.

³ Koller: Hist. Episc. Quinq. eccl. IV. 298. l. — Lányi i. m. I. 535. l.

⁴ Significatio etc. Programm i. h.

scholer- és *schulernek* is nevezték a tanítót, s épen nem valószínű, hogy az *Schülernek* van írva. — De jelentse az bármelyiket, annyit bizonyosnak tartok, hogy Radványban volt iskola.¹

69. *Szász-Régen*. Egy 1460. oklevél szerint «Discretus Mag. Petrus scholarum de Reghun», arra kéri a besztercei tanácsot, mint magasabb forumot, a hová ők felebbezni szoktak, hogy magyarázza meg egyik nem rég hozott ítéletét.²

70. *Rozsnyón* 1525-ben Philadelphus Antal volt tanító.³ — Megjegyezzük azonban, hogy ez már protest. iskola volt.

71. *Sálya*. (Schaal, Nagy-Küküllő m.) 1516-ból egy jegyzék említi, hogy itt tanító volt.⁴

72. *Sárospatakon* a középkorban öt zárda volt, föl sem lehet tenni, hogy egyik sem tartott volna fenn elemi iskolát. A sz. Ágoston-rendiek középiskolájában tanult, mint tudjuk — Szalkai László, későbbi primás; — hogy elemi iskola is volt evvel kapcsolatban, az kétségtelen.⁵

73. *Szász-Sebes* (Mühlbach). Itt jó iskolának, valószínűleg középiskolának kellett lenni, mert egy régi könyv szerzője azt mondja, hogy 1436-ban 15—16 éves korában ott járt iskolában. — Azonban nem sokáig folytathatta tanulmányait, mert a töröknek 1438-ban Erdélybe törése alkalmával a város tornyában vitézül harczolván, fogságba esett, s ott mint rabszolga 20 évig sínlődött.⁶ Tehát elemi iskolája sem hiányozhatott.

74. *Segesvár* (Schäsburg). Számadásai közt 1522-ban e passust találjuk: «A műbabéros igazgatónak egy öltözetre, a melyet a tanácsos urak adtak neki, hogy szorgalmas legyen az ifjakkal — 5 frt.» Mint-hogy pedig e város már a XIV. században jelentékeny ipar és kereskedelem székhelye volt, bátran állíthatjuk, hogy jó iskola nélkül nem lehetett. — Ezt kétségtelenné teszi azon adat is, hogy külön orgonistát is tartottak.

75. *Selmecz*. Mátyás király neje, Beatrix, 1478-ban állított iskolát Selmecen.⁸

¹ Századok VIII. 632. l.

² Besztercei káptalan levéltárában.

³ Klanicza 16. l. Klein II. 129. l. Frankl i. m. 144. l.

⁴ Significatio incollarum. Programm des ev. Gymn. zu Mediasch 1860/61. évf. 21. l.

⁵ Szombathi: Hist. Schol. ref. Patakensis. — Frankl i. m. 145.

⁶ Seivert: Nachrichten von sieb. Gelehrten 457. l. Archiv. X. 208. III. B. 64. l. — Új. M. Muz. 1857. — I. 46. l.

⁷ Archiv. I. B. 158.

⁸ Salamon: Budapest Tört. II. k. 506. l.

76. *Kis-Selyk.* (Nagy-Küküllőm.) Egy nagyszebeni 1516. évbeli jegyzékben említettetik tanítója.¹

77. *Nagy-Selyk.* (Nagy-Küküllőm.) Ugyanazon jegyzékben fordul elő.

78. *Nagy-Sink.* 1430-ban Halbgebachsen Henrik, regensburgi származású, híres betűfestő, a nagy-sinki iskola igazgatója volt, mint azt maga egy általa festett misekönyvre följegyezte.²

79. *Somod.* A kassai levéltárban olvasható 1524-ből Gergely, szepsii káplány levele, melyben fölemlíti, hogy pár év előtt somodi tanító volt. Tehát a 16. század elején Somodon iskola lehetett.³

80. *Somogyváron* már az Árpádok idejében volt a beneczéseknek iskolájuk; minthogy pedig a kolostor még a XIV. és XV. században is létezett, bizonyára iskolája is megvolt.⁴

81. *Sopron.* E város művelt polgárai kétségkívül már a legrégibb idők óta birtak nemcsak elemi, hanem magasabb foku tanintézettel is, habár adatainak csak valamivel később kezdődnek.⁵

82. *Kis-Szeben.* Nemcsak iskoláról, hanem tanügyének rendezettségéről tesz tanuságot egy szerződés, mely 1435-ben a város és plébánosa, István, között jött létre, s a városi iskola tanítójának tisztességes fizetést és a plébános asztalánál ellátást biztosít.⁶ — 1459-ben pedig a város előljárósága Bártfa város tanácsához intézett egy levelet, a melyben e passus található: «Laurentius Baccalaureus, unser Schulmeyster».⁷

83. *Szeben.* (N.-Szeben.) Iskolájának első nyomait templomi számadáskönyveiben találjuk, a XIV. század közepe táján az iskola javítására kiadatott 19½ frt. Következésképp már régóta bírt iskolával. — A XV. századból pedig néhány oklevél három tanítójának a nevét is megőrizte; mind a három tanító egyetemi képzettséggel és fokozattal bírt, rectornak nevezik magukat, s egyik mellett egy «clericus in minoribus» segédtanítóként szerepel. E két körülményből Teutsch, a viszonyok legilletékesebb ismerője, azt következteti, hogy ott legalább középiskola volt. Ezt bizonyítja egy 1471. plébániai feljegyzés, melyben alumniumot (tehát bentlakással összekötött tanintézetet említ).⁸ — Különben sem lehet

¹ Significatio etc. Programm i. h.

² Trausch: Schriftsteller-Lexikon I. 40. l. és 246. l. — Wattenbach: Schriftwesen im Mittelalter 403. l.

³ Frankl i. m. 152. l.

⁴ Wass: Isk. az Árpádok k. 41. l.

⁵ Frankl i. m. l. 152.

⁶ Fejér: Cod. Dipl. t. X. o. VIII. 706.

⁷ A levél a bártfai levéltárban. Frankl i. m. 109. l.

⁸ Archiv. X. 205. stb. — Frankl i. m. 155. l. — Századok 1881. évf. 627. l.

föltenni, hogy e népes város, mint főhelye az erdélyi szász nemzetnek és gyűjtőpontja azok kulturai mozgalmainak, többféle iskolával ne bírt volna már a XIV. és XV. században.

84. *Szeged.* Toldy szerint e korban Szegednek szintén volt elemi iskolája.¹

85. *Székesfehérvár* régi iskolájának hosszú századokon át 1490-ben való virágzásáról egykorú író tanuskodik.²

86. *Szelindek.* (Szlímnik, Stolzenburg). Egy 1394-ből való periratban tanuként hallgattatott ki «Alexius, aetates quinquagenarius, notarius publicus et rector scholarum in ipsa Stolzenburg.»³ Tehát nemcsak egy, hanem több iskola is volt akkor Szelindeken, s az igazgató egyszerűsmind jegyző volt.

87. *Szent-György* mezőváros lelkésze Miklós 1514-ben tartozott asztalához meghívni a hitszónokokat és a tanító áldozárt. — Ez adat iskoláról tesz tanúságot; de azt is bizonyítja, hogy egyházi férfiak még a XVI. században is tanítóskodtak.⁴

88. *Szepesváralja.* Egy 1439-ben kelt oklevél mutatja, hogy itt nemcsak a káptalani, hanem a szepesi prépostság összes iskoláinak igazgatója Brégai Miklós volt; de minthogy elődjét is megnevezi,⁵ következik, hogy már a XIV. században is ugyanezen rendezett állapot létezett. De más bizonyítékunk is van erre. A szepesi káptalan kanonokjai sorában 1323-ben egy okiraton említettik Nicolaus scholasticus de Sancto Martino. A scholasticus jelző pedig nemcsak írástudó embert jelentett, hanem az ifj. tanítására rendelt hivatalt.⁶ Egy másik tudósunk az említett Nicolaust a káptalani iskola tanárának tartja.⁷ Bármit jelentsen is a *scholasticus* jelző, azt kétségtelenné teszi, hogy elemi iskolája volt. 1460-ban Stock János prépost Lőcsén egyházmegyei zsinatot tartott, mely a XI. canonban egyenesen a szepesváraljai tanulókról intézkedik: 1477-ben említettetik, hogy Aegydius de Waralja hét évig, Laurentius de Molenbach (Mülenbach) egy évig Szepesváralján mint néptanítók működtek.⁸

¹ Toldy i. m. 21. l.

² Tuberonis Comment. De rebus sui temporis. Lib. III. c. 7. — Schwandtner: Script. Rer. Hung. II. 160. l. Laky: Műv. tény. 34.

³ Archiv. X. 418. l.

⁴ Rupp. M. O. helyrajzi tört. 122.

⁵ Fejér: Cod. Dipl. XI. 348. l. — Laky: Műv. tény. 34. l. Schwandtner II. 160. l.

⁶ Hradsky: Szepesvármegye a mohácsi vész előtt. 86. l.

⁷ Századok IV. évf. 259. l.

⁸ Hradsky i. m. 86. l.

89. *Mármaros-Sziget.* Az 1569-ben megújított városi statumoknak bevezetésében ezt olvassuk: «M. Sziget városának és a benne lakozandó községnek, bírának és esküdteknek és mindenféle tisztbeli embereknek rögzített törvények, melyekkel az ő atyjok és cösök is éltenek, megtartottak és az mostaniakra maradtak. Ezelőtt az papirosnak hitvány voltaért iratott volt meg 1548-ban, mostan ismét 1569-ben irattatott meg Szegedi Albert diák scholamestertől 17. febr.» — Az első pont azután ez: «Minthogy minden mi cselekedeteink vége először nézi az Isten tisztességét, annakokáért törvényünk ez: hogy keresztény tanítót Szt. György napján fogadjunk és harmadmagával kell istennek közöttünk tisztességet hirdetni.»¹ — A bevezetés nem enged-e világosan arra következtetnünk, hogy e statumok már a XV. században is érvényben voltak.

90. *Szomolnok.* A gömöri esperesség csetneki könyvtárában van egy régi kéziratot munka, a melynek másolója Derthar György, mint maga följegyezte, oppelni születésű, s a bécsi egyetem műbabérosa, szomolnoki jegyző és iskolamester, egyszersmind könyvmásoló volt 1456-ban.²

91. *Tapolczán* a sz. Péter és Pál apostolokról címezett benzés apátság iskolája már III. Béla király korában virágzott. Föltehető, hogy ez az iskola a XIV. és XV. században is még fennállott.³

92. *Temesvár.* E várost már Róbert Károly király 1316-ban tartózkodási helyévé választotta, a tudománykedvelő Hunyadi Mátyás atyja oldalánál, ki örökös főispánja volt a városnak, itt töltötte ifjú éveinek egy részét s itt reveltetett; továbbá több kolostor állt területén, kétségtelen tehát, hogy e korban legalább elemi iskolája is volt.⁴

93. *Telegd.* E községben is volt már a XV. században vagy legalább a XVI. század elején iskola, mert egy 1561. osztálylevél arról, mint régen létezőről tesz említést.⁵

94. *Tolna.* Zigerius egy levélben, melyet Illyricus Mátyáshoz intézett, 1540-ben, azt mondja, hogy a régi iskola, mely a pápisták kezében van, nem tetszik neki, s azért egy újat alkotott. A második tehát rég megvolt.⁶

95. *Ungvár.* Itt már 1399-ben iskola és ennek rectora János említettik.⁷

¹ Wagner: *Analect. Scepus.* I. 312. l.

² M. Könyvsz. 1879. évf. 51. l.

³ Rupp: *M. O. helyr. tört.* II. k. 105. l.

⁴ *Tört. Adattár* 1873. évf. 119. l. — Horányi: *Mem. Hung.* I. 427-

⁵ *Bunyitai: Vár. Püsp.* III. 436.

⁶ Ribini: *Mem. Aug. Conf.* I. 93. l. Lányi i. m. I. 535.

⁷ *Századok* V. évf. 621. l.

96. *Vác*. Az ősrégi váci iskola létezéséről Tubero, XV. századbeli író, tanuskodik.¹

97. *Nagy-Várad*. Már a XIV. század első felében a Zudarok a Kállayak fiait Váradon járatták iskolába; az 1340-ben alapított váradvelencei klarissza apáca klostromban gondoskodtak leányaik neveléséről a szintén szabolcsmegyei Báthoriak. — Az ottani apáczákról már 1318-ban értesülünk egy hiteles kir. oklevélből, melyből azt is megtudjuk, hogy árva leánykákat tartottak.² 1347-ben kelt és Szabolcsmegyei tisztjeihez intézett levél szól egy nagyváradi iskoláról, melybe Böcs Dénes fia, Sándor, járt, s egy asszonynál egész évre 3 márkáért talált ellátást.³ 1430 táján Vépi Péter, váradi olvasó-kanonok, szegény tanulók ápolására a váradi iskolák mellett egy tápinteztetet emelt, indítatva azon tanulók sanyarú sorsa által, kik kéregetésből tarták fenn magukat.⁴ 1451 táján Francia Péter szerzetes, említetik, mint a váradi kar igazgatója és gyermekoktató.⁵

98. *Visegrád*. E város épen a tudományokat és műveltséget buzgón ápoló Anjou-házbeli királyoknak kedvelt tartózkodási helye, igen nagy valószínűséggel szintén birt elemi iskolával már a XIV. században. — Ez annál bizonyosabb, mert a visegrádi kolostori iskoláról egy 1363-ban kelt levél tesz tanuságot, a melyben Domokos Deák nővérétől, Semjéni Mihálynétól egy tankönyvre kér pénzt.⁶

99. *Völcz* (Kis-Küküllő m.). Egy nagyszebeni 1516. évbeli jegyzék említi, hogy ott tanító volt.⁷

100. *Zólyom*. E város számadásai közt már 1446-ban találkozunk tanítókkal, s azok illetékével. 1510-ben Tamás tanítónak fizetése 6 frt volt.⁸

101. *Zsolnán* (Senndorf, Besztercze-Naszód m.) 1497-ben egy régi följegyzés szerint Jakab, 1503-ban Tamás volt a tanító.⁹

102. Ezeken kívül még egy oly községről van a számadás-könyvekben szó, a melyet ma nem tudtam megtalálni, u. i. *Schäppysdorf*.

¹ Tuberonis Comment. Lib. III. C. 7. — Laky i. m. 34. l.

² Bunyitai i. m. II. k. 133. és 487. l.

³ Tud. gyűjt. 1826. évf. XII. 123. l.

⁴ Bunyitai i. m. I. k. 154. l.

⁵ Katona: Hist. Crist. XIII. 778. l. — Lányi i. m. I. 530. l.

⁶ Fejér i. m. IX. III. 378. — Ompolyi: A bölcsezet Magyarországon. 70. l.

⁷ Fankl i. m. 175. l.

⁸ Significatio etc.

⁹ Zsolna régi templomi számadásaiból. — Progr. des ev. Gymn. zu Mediasch 1860/61. — 21. l.

Egy 1478-ból eredő följegyzés így szól: «Der Scholmeyster von Schäppysdorf.»¹ Ez valószínűleg a Szeben melletti *Sebes* vagy *Sebis*.

Közlöttük e jegyzéket, a melyből kiderül, hogy az ország minden részében voltak már iskolák a XIV. és XV. században. — Azonban hiszszük, hogy velünk együtt senki sincs, ha csak el nem zárkózik az igazság elől, a ki meg volna győződve, hogy evvel kimerítettük az akkori iskolák számát.

Az egyház — mint láttuk — kezdet óta egyre sürgette az iskolák állítását, s mégis csak 102 iskola lett volna az egész országban, még pedig oly országban, mely számot tett Európa népei közt? Az lehetetlen.

Már a 681-iki konstantinápolyi zsinat elrendelte, hogy minden pap köteles parochiáján iskolát állítani; — a 789. évi acheni pedig, hogy minden kolostor és székesegyház tartozik iskolát állítani. — Később II. Jenő minden püspöknek és hitközségnek meghagyja, hogy tanítókról gondoskodjanak. — Theodulf, orleansi püspök (+ 821.) szintén szigorúan megparancsolta a papoknak, hogy minden *városban* és *faluban* iskolát nyissanak.²

E rendeleteket követték is egész nyugaton. Nálunk is az iskolák a kereszténységgel együtt honosultak meg. — Sz. István idejéből származnak első iskoláink, s azok egyre szaporodtak és fejlődtek.

Hogy *székesegyházaink* és káptalanaink székhelyein iskolák léteztek, ezt bizonyára nem fogja kétségbe vonni senki, mert az egyház fejeinek, ha egyébről nem, a papok képzéséről csak gondoskodniok kellett, ha egyáltalán a keresztény vallás és egyház terjedése és fennmaradása érdekükben állott.

Hogy a *plébániák* mellett is — az idézett rendeletek értelmében — csakugyan voltak iskolák, az leginkább kitűnik a szepességi és erdélyi szász tanügyi állapotokból. Tudvalevő ugyanis, hogy a Szepességnek volt saját tanfelügyelője 1439-ben, de korábban is, mert az illetőnek hivatalbeli elődjét is megnevezi a már többször említett hiteles adat.³ Nem elég bizonyított-e ez a Szepesség alsóbb tanintézeteinek, mondjuk népiskoláinak rendezett állapotairól, és több plébániai iskolának létezéséről.

Az *erdélyrészi* szász egyházkerületek, melyeket káptalanoknak neveztek, már a XIV. század közepén, bizonyára korábban is — gyakran foglalkoztak iskolaügyekkel.⁴ Így 1361-ben a falusi iskolák tanítóiról

¹ Archiv. I. 43. l.

² S. Theodulph Capitulari, Manséi Conc. T. XIII. 933. l. — Heppel: «Das Schulwesen des Mittelalters 11. l.

³ Fejér: Cod. Dipl. XI. 348. l.

⁴ Archiv. II. k. 216. l. — IV. k. 283. l. — X. k. 200. l.

tanácskoznak és intézkednek; 1397-ben, 1438-ban, 1451-ben szintén azt teszik, de csak általánosságban. — Tehát tény az, hogy itt is iskolák léteztek már a XIV. században. — De azt biztosra vehetjük, hogy legalább a Szászföldön kivétel nélkül, minden plébánián volt iskola, mert azt nem is említik az illető rendeletek, hogy iskolát kell állítani, azt úgy is természetesnek találták, hogy ott, hol lelkész van, az iskola sem hiányzik. — Ép azért, mint régi és az egyházzal szerves összefüggésben álló intézményről rendelkeznek az említett esperességek szabályai: «Az évi gyűlés után — úgymond — hivassa maga elé az esperes a tanítót is, hogy mint viselje magát hivatalában stb.» Másik a misepénzekről intézkedve mondja: «Az akkép osztassék fel, hogy egy harmadát kapja a plébános, a többi kettőt egyenlő részben a káplány és a tanító stb.» — Úgy szól a tanítóról, mint az egyházhoz tartozó egyénről, ki nélkül a plébánia nem is képzelhető. — Ezt valóban igazolják is az 1510-ben Brassó vidékén és Medgyesszéknél 1516-ki népszámlálási adatai.

De hogy nemcsak a két vidéken, hanem az egész országban a legtöbb — majdnem minden plébánián volt iskola, még abból is következik, hogy oly kis helyeken, mint Eőr, Örvend, Kölesér sem hiányoztak azok. — Ha pedig Toldynak elegendő volt hat város iskolája arra, hogy valamennyiben iskola létezésére következtessen: akkor talán mi sem leszünk túlságos merészek, ha ennyi alapos ok és hiteles adatból azt következtetjük, hogy az egész országban minden plébánián volt iskola is. Azt ugyan megengedjük, hogy némely községben a plébános buzgalma gyengébb volt, talán a tanítványok száma is jelentéktelen volt, így maga az előmenetel sem lehetett mindenütt egyenlő; ez ma is úgy van, a dolog természetéből következik, de állításunkat azért meg nem czáfolja.

Összesen hány plébánia lehetett tehát e századokban? — még e kérdésre kell feleletet adnunk.

Ortvay Tivadar, jeles tudósunk, a XIV. századbéli pápai tizedjegyzékek alapján azt állítja, hogy a XIV. században Magyarországon már annyi plébánia volt, hogy a maiakkal is mérkőzhetnek, de sőt ezeket fölül is mulják.¹ E megczáfolhatatlan adatokból tehát határozottan kimondhatjuk, hogy Magyarországon a XIV. és XV. században 6000 plébániai iskola szolgált az ismeretek elemeinek elsajátítására, a mennyiben ma 5860 plébánia van országunkban.² Nem történt-e hát semmi akkor a népoktatás terén?

De ez még nem minden. — Ezen kívül a szerzetesek is tanítottak, azaz kolostori iskolák is voltak. — Ezt bizonyítják a fent idézett rendeletek, a szerzetesrendek szabályai, melyeknek csaknem mindegyikében

¹ Monumenta Vaticana.

² Kath. Szemle. V. k. 314. oldal.

előfordúl a *tanítás kötelessége*, s a *tanító* (lector) *tiszte*, épen úgy mint a káptalanok szervezetében. — De maga a gyakorlat is azt mutatja, hogy a kolostorok lakói nemcsak a szerzetesi növendékek képzésével, hanem világi ifjak nevelésével is foglalkoztak.

Hogy a kolostori iskolákba gyermekek is jártak, arra elég bizonyíték, hogy Rhabanus Maurus, mint maga írja, 9 éves korában került a fuldai kolostorba; hasonlóképen Walafried Strabo, ki a reichenauai kolostorban végezte első tanulmányait.*

Éz nálunk sem lehetett máskép, mert a szerzeteket kevés kivétellel — mindenütt egyenlő szabályok kötelezik. — Volt pedig nálunk e századokban 54 benedekrendi, 27 ciszterci, 22 premontrei, 4 karthausi, 2 karmelita, 20 ágostonrendi, 1 guilelmi, 105 pálos, 142 ferenczi, 38 dömés kolostor; és néhány társházuk a János lovagoknak (hospitalarii), a templomos vitézek és német lovagoknak.**

Összes számukat tehát 417-re tehetjük. Melyek foglalkoztak gyermekek tanításával és melyek kizárólag hittudományokkal, azt meghatározni nem lehet; tagadhatatlan tény azonban, hogy a legtöbb kolostorban volt iskola, s ezekben írni olvasni is tanultak, mert a legmagasabb székesegyházi iskolákban sem volt az elemi oktatás a közép- vagy felsőtől elválasztva. De sajnos tény az is, az Árpádok kihalta után, hogy a kolostorok sok zavarnak, zaklatásnak voltak kitéve: egyeseket a főurak erőszakkal elfoglaltak, másokat — mint kegyurak — egyszerűen megszüntettek; így pl. 1506-ban Schéchy Margit a sz. Gotthardi apátság birtokait foglalta le. — Ennek és a török pusztításoknak következtében a kolostorok a XIV. század elején már nagyon megfogytak.

A leányneveléssel foglalkozó *apácza kolostorok* száma a következő volt: Domokos vagy dömés-rendi volt 8 (minthogy a veszprémi már a XIII. sz.-ban megszűnt), a klarisszáknak 7, a cisztercieknek 1 (a Pozsony melletti már a XIII. század végén megszűnt), Benczerendieknek 1 és még 6 ismeretlen nevű.

Összesen tehát 23 apácza kolostor. Mely mértékben foglalkoztak az apácza leányok tanításával, egész bizonyossággal meghatározni nem lehet; de hogy foglalkoztak avval, a Margit-legenda kétségtelenné teszi:

Bizonyos az is — mondja az *izraeliták* magyar történetírója — hogy a legkisebb és legszegényebb magyarországi községben is gondoskodtak az izraeliták már a középkorban arról, hogy az imádságokat a szokásos szertartás szerint végezhessek, és hogy a gyermekek legalább a

* Lubrich A. Nev. Tört. II. r. I. k. 147. l.

** Czinár és Fuxhoffer: Monasterologia. — Lányi i. m. I. 507. — Szölösi: szerzetesrendek I. II. — Orosz: Synopsis ann. eremi-cenob S. Pauli.

vallási életre nézve legszükségesebb ismeretekben: a héber olvasásban és írásban, az imádság- és szentírásban valahogy oktatást nyerjenek.*

Kérdem már most, miképen lehet annyi iskolával, ily élénk kultur tevékenységgel szemben azt állítani, hogy a népoktatás terén semmi sem történt a mohácsi vész előtt? vagy legfeljebb a pap tanította a hit elemeire a gyermekeket?

Mi pedig azt hisszük, sikerült bebizonyítanunk, — ámbár adataink töredékesek — hogy a magyarországi ker. egyház a XIV. és XV. században is szívén hordta a népoktatás ügyét; hogy a XIV. és XV. században is volt már számos népiskola; hogy nemcsak papok, hanem képzett világi tanítók, sőt bölcsészettudorok is tanítottak azokban; hogy a tantárgyak terjedelme, s a tanítás módja, az iskolai fegyelem is megfelelt a kor kívánalmainak; hogy valóban a szegény nép gyermekei számára is nemcsak nyitva álltak az iskolák, de azok részére különös kedvezmények voltak mindenütt; s hogy csakugyan fel is használták az alkalmat és sokan részt vettek az elemi oktatásban, honnét egy nagy rész a felsőbb tanintézetekbe, s onnét papi, tanítói, jegyzői vagy egyéb tisztviselői pályára lépett, míg mások otthon maradva, mint egyszerű intelligens polgárok, iparosok, esküdtek, bírák, polgármesterek tettek szolgálatot földieiknek.

GYULAY BÉLA.

IRODALOM.

Az állóírás. Írták és szerkesztették *Böngérfi János* és *Kárpáti Béla*. Budapest, 1892. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai). Ára 1 frt 50 kr.

Eredeti eszmék ritkán keverednek közoktatás- s nevelésügyünkbe, sőt rendszerint csak nagy későre járunk az olyan fontos utánzással is, melyet másutt már kipróbáltak s alkalmazásba vétele a tanügynek nagy hasznára vált. Nálunk híre kelvén az ügynek, igenis megszokott az történni, hogy valamely buzgó érdeklődő diskusszió tárgyává teszi azt az egyik vagy másik testületben, ez felír érdekében a minisztériumhoz, a minisztérium rendelet meneszt az ügyben, de ezzel aztán vége is szakad. Az alkalmazásba vételről, a gyakorlati megvalósításról, a keresztülvitel lehetőségéről ritkán gondoskodnak.

Valahányszor kivételt tapasztalunk-e nálunk erősen meggyökeresedett szabály alól, mindannyiszor egy jobb jövő hajnala dereng felénk. Az állóírás kérdésének ügye az öröndetes kivételek egyike. A külföldi

* Kohn: A zsidók tört. Magyarországon 151. l.